

A harmincharmadik nemzedék

E tanulmánykötet Ujváry Gábor sokéves munkásságának eredményéről nyújt átfogó képet. Ujváry fő kutatási területe a két világháború közötti kulturális és tudományos kapcsolatok története, különös tekintettel a külföldi magyar kulturális intézetekre, e témakörökre fókuszálnak a könyv tanulmányai is.

Pályafutása során nemcsak tanulmányozója és kutatója a tudományos kapcsolatoknak, hanem tevékeny alakítója is, hiszen 1994–1998 között a bécsi Collegium Hungaricum igazgatóhelyettese, majd tudományos igazgatója, 2000–2002 közt pedig a Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója, illetve a Balassi Bálint Intézet főigazgatója is volt 2002 és 2004 közt, amely mint központi állami intézmény összehangolja és koordinálja a külföldi oktatóhelyek támogatását, sőt 2007-től a külföldi magyar intézetek is a felügyelete alá tartoznak. Ebből adódóan úgymond „testközelből”, gyakorlati tapasztalatokkal felvértezve tudja vizsgálni történeti témáit.

A kötet 12 tanulmányból épül fel, melyek egymást jól kiegészítve, olykor át is fedve komplex képet nyújtanak az olvasó számára a két világháború közötti kultúrpolitikáról és jeles történészek életútja révén a korabeli társadalom egyes részeiről is. Mivel a tanulmányok korábban már valamilyen formában megjelentek, a kötet tartalmazza az írások eredeti megjelenési helyeit is, de fontos megjegyezni, hogy korábbi tanulmányait nem csupán átdolgozta, hanem olykor terjedelmének többszörösére is bővítette a szerző. Természetesen Ujváry a tanulmányokban megfogalmazott állításait, véleményét a hivatkozásaiban megjelölt forrásokkal kifogástalanul alátámasztotta, olykor magyarázó lábjegyzetekkel is segítve az olvasót. A kötet használatát megkönnyíti a végén található gazdag névmutató is.

A kötet címével a két világháború közötti korszak kulturális és tudománypolitikáját meghatározó politikusok és tudósok generációjára utal, akik a honfoglalást követő harmincharmadik nemzedékként

születtek. A bevezetést a *Trianon hatása a magyar kultúrpolitikára* című tanulmány képezi, amely megalapozza a tárgyalt korszak szellemiségét és hangulatát, a kihívások és problémák, valamint az ezekre adott válaszok felvázolása révén. A Trianonnal kapcsolatban gyakran tárgyalt erőforrás- és nyersanyag-lelőhelyek elvesztésén túl az oktatási és kulturális intézmények határon kívülre kerülését is vizsgálja, részletezve a „haza” költöző egyetemek sorsát. A két világháború közti kultúrpolitikát az azt irányító személyek köré rendezve mutatja be. Kornis Gyula, a korszak egyik legismertebb kultúrfilozófusa, arra érvelve, hogy meg kell teremteni az irredentizmus leghatékonyabb pedagógiáját, előkészíti a terepet a kor talán legismertebb kultuszminisztere, Klebelsberg Kuno számára, aki világosan látta, hogy a Trianon következtében elszakított magyarság legfőbb összefogó és megtartó ereje éppen a magyar kultúra, az anyanyelv ápolása, az oktatási-kulturális intézmények hálózatának megőrzése és fejlesztése lehet. Ő az, aki elérte, hogy a kultusztárca kapja éveken keresztül a legnagyobb részesedést a minisztériumok közül. Ujváry Gábor a klebelsbergi kultúrfőlény eszméjének megvalósítását két pillérré alapozva mutatja be. Az egyik az alsó fokú oktatás intenzív fejlesztése, a másik az ország jövőző vezetőinek továbbképzését szolgáló külföldi ösztöndíjakkal támogatott elit nevelése és az egyetemi képzés. A teljesebb kép érdekében érdemes megemlítenünk az elitnevelés középfokú szintjének bemutatását, mint például a sárospataki angol internátus megalapítását, mely szintén Klebelsberg nevéhez köthető. A Református Gimnázium angol internátusának kimondott célja, hogy az angol egyete-

mekre kiküldött diákok Magyarország jó hírét megalapozzák és az egyoldalú német orientációval szembeni angolszász irányvonal későbbi szószólói, támogatói és diplomatai legyenek. Klebelsberg után a másik nagyhatású kultuszminister, Hóman Bálint bemutatása is már ebben a fejezetben elkezdődik, kiemelve, hogy míg Klebelsbergnek a Trianon utáni veszteségek pótlása és az intézményrendszer újjáépítése volt a fő feladata, addig Hómané sokkal inkább a gazdasági világválság okozta károk enyhítése.

A következő fejezet a század legmeghatározóbb kultuszministerének, Klebelsberg Kunónak a munkásságáról és munkásságának megítéléséről szól. A téma aktualitását éppen a neves gróf portréjának utóbbi két évtizedben bekövetkezett ártékelődése adja. Klebelsberg tevékenységének pozitív hatása az egész huszadik századot végigkíséri, eszméi és elképzelései politikusaink és vezetőink számára még mindig nagyon tanulságosak és megfontolandók. Ennek ellenére kortársak egy része is csak váratlan halála után ismerte el vitathatatlan érdemeit. A tanulmány során megismerhetjük Klebelsberg kultuszministeri tevékenysége mellett a jellemét, láthatjuk mint embert és mint politikust. A szerző szívesen keres párhuzamot napjaink Magyarországaival és fogalmaz meg építő kritikát, amely nem csupán az ország vezetőinek szól, hanem a történésztársadalom is hasznos konzekvenciákat vonhat le saját felelősségének átgondolása révén. Klebelsberg erőit nem csupán abban látja, hogy egy sokak által életképtelennek tartott ország konszolidációját Bethlennel együtt véghezvitte, a nemzet ügyének előmozdítására hatékony és vértelen utat dolgozott ki, hanem abban is, hogy számos, ma már törvényszerűnek tartott összefüggést a maga korában az elsők között hangoztatott, sőt a nagypolitika buktatói ellenére következetesen véghezvitt és alkalmazott. Tézisei több tanulmányban visszaköszönek. Ilyen például: „Egy műveltebb ország, mindig nagyobb teljesítményekre képes [...] a nemzet versenyképességét nem az olcsó fizikai mun-

kaerő mennyisége, hanem a tudás minősége és értéke fogja meghatározni.” De szintén máig érvényes megállapítása, hogy a politikai demokrácia előfeltétele a kulturális demokrácia, hiszen az ország sorsáról való döntéshez a minimum írni és olvasni tudáshoz analitikus gondolkodás, ok-okozati összefüggések meglátása és alkalmazása szükséges.

A ma közvéleménye Klebelsberg tevékenységét és személyiségét szinte kivétel nélkül magasztalja, de legalábbis elismeri. Az őt bemutató tanulmányt a kultuszministeri székben a gróftól követő Hóman Bálintról szóló követi, aki már sokkal inkább megosztja az utókor közvéleményét. Történeti eredményei nem képezik vita tárgyát, hiszen a 20. század egyik legkiválóbb magyar történétírójáról van szó, sőt a népbírósi peranyag tanúságai szerint jelleme és embersége is tiszteletre méltó. Mégis, politikai szerepvállalása miatt a népbírósi életfogytiglani fegyházra ítélte, és a mai napig felróják bírálói, hogy a zsidótörvényeket megszavazta, a németbarát politikát támogatta, és nem vonult vissza idejében a politikától, amelyben szerepet kezdetben csak úgy vállalt, hogy Gömbös garantálta, a pártpolitikai életben nem kell részt vennie. A tanulmány nem elsősorban mint történésztörténet, hanem mint politikusról tár elénk árnyalt képet, melyet végigolvasva átérezzük, hogy Magyarország a tárgyalts korszakban kényszerpályán mozgott, és mindez azt is jelenti, hogy a politikai elit tagjainak sorsa is kényszerpályákra terelődött.

Klebelsberg kilenc éves kultuszministeri tevékenysége alatt olyan pozitív irányba terelte a magyar tudományos és kulturális életet, melyet halála után utódai is folytattak, és áldásos hatásai a mai napig kifejtenek hatásukat. Éppen ezért a gróf a kötet tanulmányainak visszatérő szereplője. A két világháború között a történettudomány hazai fellendítése kisebb részben célja, nagyobb részben inkább eredménye volt a politikájának. A teljes magyar társadalmat érdekelte a sokkoló trianoni tragédiához vezető út, ami már alapvetően pozitív táptalajt jelentett a történettudo-

mány számára. Emellett a politikai elszigeteltségből is a kultúrdiplomácia adhatott kitörési pontokat, és a nemzeti egység kialakításához szükséges erkölcsi érzék megeremtésében ugyancsak fontos szerepet szántak a történelemnek mint tudománynak és mint tantárgynak egyaránt. Programjuk a tömegek kulturális felemelésén túl az országot hatékonyan és lelkiismeretesen vezető, kitűnő képességű elit kialakítását is magába foglalta, melynek létszámát 3–4000 főre becsülték. A korszak végére ezt a számot körülbelül el is érték. Az elitnevelést a külföldi magyar intézetek, tanszékek és lektorátusok felállításával és az oda kijuttatott ösztöndíjasok támogatásával tervezték megvalósítani. E szándék megvalósulását és az így megszülető intézményeket, valamint ezek munkáját mutatja be számunkra a következő fejezet, mely *A magyar kultúra külföldi őrszemei* címet viseli. A magyar peregrináció történetének és fontosságának rövid bemutatásával vezet fel a szerző a tárgyalt korszakot, de nem áll meg a második világháborúval, hanem a kommunista időszakon átvezetve egészen a jelenig nyomon követhetjük a tudományos külpolitika eddigi kutatásait, eredményeit, sőt a hiányosságokra is rávilágít, építő kritikát és tanácsokat megfogalmazva a jövő számára. A témában kutatni vágyók számára igazi kincsesbánya a kötet, hiszen a kapcsolódó szakirodalom mellett a felhasználható folyóiratok, törvények és állapotjelentések sorát vonultatja fel, több helyen kiemelve a még fel nem tárt, kutatásra érdemes területeket. E fejezet fő témája a klebelsbergi eszmerendszer manifesztálódásaként megszülető külföldi magyar történeti intézetek, tanszékek és lektorátusok megalakulásának története és feladatainak bemutatása. Megismerhetjük a kultúrpolitikát a háttérből alakító és felvirágoztató nagyjainkat, mint Magyary Zoltánt, Gragger Róbertet, Gerevich Tibort. Kitér az ösztöndíjasok kiválasztásának és a központi intézményi rendszer háttérének ismertetésére is. A szerző az aktualitásokra és a napjainkig kiható döntésekre, eseményekre az egész tanulmány-

kötet folyamán felhívja a figyelmet, de ebben a fejezetben a jelenkori kultúrpolitika is terítkekre kerül. Kitekintünk a nagyvilágra is, kultúrpolitikánkat és annak háttér-intézményrendszerét, valamint a kiküldetési eljárásokat is összevethetjük a fejlett, főleg európai országokéval. Mivel Ujváry Gábor a kulturális és tudományos kapcsolatainkat koordináló és irányító Balassi Bálint Intézet főigazgatója is volt, széles rálátással és teljes mélységben tárja elénk a jelen feladatait, lehetőségeit, vitás kérdéseit és hiányosságait. Sőt, saját véleményeként is bátran hangot ad, például egy hungarológiai alaptanterv fontosságát is hangoztatja, és felemeli szavát amiatt is, hogy mára megváltozott a Collegium Hungaricumok prioritása, vagyis amiatt, hogy napjainkra a tudományos tevékenység helyett a kultúraközvetítést és rendezvények szervezését tekintik elsődleges feladatnak. Különösen üdvösnek tartjuk a kötet e jövőbe tekintő irányultságát, hiszen a történettudomány egyik feladata (lehet) a múlt megismerése során szerzett tapasztalatoknak a jövőbeni kamatoztatása. Azt, hogy ez valóban megtérülő befektetés, maga történelem igazol(hat)ja.

A tanulmánykötet által feldolgozott témák között az egyik legmeghatározóbb a külföldi magyar tudományos intézetek. Ujváry a bécsi, a berlini és a római intézményekkel egy-egy önálló tanulmányban foglalkozik, sőt külön munkában szól a bécsi Collegium Hungaricum és a Bécsi Magyar Történeti Intézetnek otthonául szolgáló Testőrpalota sorsáról is, amely Bécs egyik legszebb és legértékesebb barokk műemléke. Nyomon követhetjük Klebelsberg diplomáciai erőfeszítéseit, amely során a kultuszminisztérium számára megszerezte az épületegyüttest, át azon az időszakon, amikor a magyar történetírás egyik legiresebb műhelyének adott otthon, egészen az 1961-es elkönyvetelésig.

A bécsi Gárdapalota mellett a budai Vár az az épület, amely szintén külön témául szolgált Ujváry számára. A tanulmány során az első világháborús vereségtől kezdődően nyomon követhetjük a Várpalota

három évtizedes sorsát és a közéletben betöltött szerepét. A szerző bemutatja, hogy a Várpalota nemcsak a Horthy-korszak kormányzati-politikai központja, nem csupán a kormányzónak és családjának lakhelye, hanem történelmi örökségünk részeként szimbólummá is vált. A két világháború között az ellenforradalom győzelmét hirdette, megtestesítette az erős Magyarországot, műkincseivel és építészeti sokszínűségével a magyar történelem és művészetek gazdagságát, a Szent Korona és a koronázási jelképek őrzőjeként a király nélküli királyság létezését, 1944/45 fordulóján a nyilas rémuralom és a háború pusztítását, majd gyökeresen át/újjaépítve az új rendszer egyik új szimbóluma is lett, annak ideológiai stílusától átítva.

A korszak kultúrtörténetének nagy nevei köré rendezve és hozzájuk kapcsolva számos történész és személy életébe és munkásságába kapunk betekintést, bemutatva ezáltal a korszellemet és a tudományos élet, valamint a tudományos karrierek alakulását, olykor pedig párhuzamba állítva azt napjaink viszonyaival. Mint azt már korábban taglaltuk, a két kultuszminisztert, gróf Klebelsberg Kunót és Hóman Bálintot a kötet elején külön tanulmányok keretében ismerhettük meg. Gragger Róbert a berlini egyetem Magyar Intézetét tárgyaló, míg Gyevich Tibor a római Magyar Akadémia sorsát bemutató tanulmányokban nyertek hosszabb bemutatást. A *Barátból ellenség?* című tanulmány Angyal Dávid és Hóman Bálint kapcsolatát boncolgatja, amely sok szempontból különösen érdekes. A tanár-diák viszonyból Hóman kultuszminiszteri kinevezése után beosztott-főnök viszony lett, amit tovább árnyal, hogy a példakép-tanítvány kapcsolat idővel barátsággá is alakult. Forgatókönyvekbe illő csavar a történetben, hogy Angyal kikeresztelkedett zsidó, Hóman pedig a zsidótörvényeket támogató és megszavazó szelektív antiszemita volt. Ez annak ellenére törvényszerűen megrontotta kapcsolatukat, hogy Hóman több, Angyalt védő kitéltel szerkesztett a törvényekbe. Kapcsolatuk alakulásán, egyéni sorsukon és életpályájukon keresz-

tül életközélibb képet kapunk a két világháború közötti Magyarországról, a társadalomról, az emberek gondolkodásáról és a korabeli tudományos életről.

A végtelenben újra találkoznak címet viselő tanulmány szintén két személyiséget, két életpályát és karriert, két különleges egyéniséget mutat be. A korszak talán legtehetségesebb történészeit, Szekfű Gyulát és Hóman Bálintot, akik több alkalommal közösen dolgoztak, annak ellenére, hogy mind lelkületükben, mind politikai felfogásukban, és végül sorsuk végkifejletében is jelentősen különböztek egymástól.

A kötet egyik legterjedelmesebb tanulmánya a Federatio Americana-ról értekezik, amely a két világháború közötti Magyarország egyik legnagyobb és legbefolyásosabb ifjúsági és társadalmi szervezete volt. E tanulmány keretében az alcímben is szereplő neobarokk társadalom több jellemzőjét is megérthetjük. Az egyik ilyen új keletű jelenség az ifjúsági és társadalmi szervezetek elszaporodása és befolyásuk növekedése. Bemutatja kialakulásukat, céljaikat, működésüket és szervezeti rendjüket. Mindezek során az olvasó megtudhat olyan érdekességeket, mint például a komolypohár, víg pohár, szomorú pohár és a szimpátia pohár kifejezések jelentéseit, sőt még azt is, hogyan kapcsolódnak mindezekhez a taligások. Persze elsősorban olyan komoly kérdésekre keres választ, mint az, hogy az egyesületek szerveződésének milyen társadalmi és pszichés kiváltó okai voltak, milyen válaszokat adtak az őket életre hívó problémákra, mennyiben torzult működésük a kezdeti célkitűzésekhez képest, és végül hogyan alakult a politikához és a központi hatalomhoz fűződő viszonyuk. Az egyesületek és bajtársi szövetségek közül a német minta alapján megszülető katolikus Americana történetén keresztül adja át a szerző a kor társadalmi és szellemi eszenciáját.

A tanulmánykötet egyik nagy erénye, hogy a tudományos igényesség kritériumainak maximálisan eleget téve egyszerre adatgazdag, valamint érdekes és élvezetes. Különösen szimpatikus, hogy a szerző

bátran hangot ad saját véleményének, mellyel a mai történetírást és kultúrpolitikát, ezáltal napjaink Magyarországot is előbbre kívánja vinni.

Ujváry Gábor (2010): *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Ráció Kiadó, Budapest. 544 l.

Dancs László
Debreceni Egyetem

Gondolatok a könyvtárban – avagy a kunsági Poirot felügyelő

Balogh Mihály kettős-könyvet írt a Mesterek és tanítványok sorozatban. Jeles személyiségek a könyv hősei: Baráth Ferenc, a dualizmus kori református közélet, irodalmi élet, főképp a közoktatás fontos alakjának életútja fonódik össze a Lónyay utcában a zsidó származású Neumann Feri, a magyar irodalom későbbi kiválósága, Molnár Ferenc diákkorával.

Ez a találkozás megér egy könyvet, egy iker-monográfiát.

Ám a könyv nem kettő, hanem négy szereplős. Megrajzolódik a meghatározó nagykörösi mesternek, Arany János tanár úrnak az alakja, aki tanította (Arany Laci iskolatársaként) a kunszentmiklósi asztalosmester ambiciózus fiát, s a későbbi Molnár-legendában is megjelenik a „tölgyek alatt” üldögélő költő, aki simogató áldását adja a kisfiúra, a későbbi jeles író-utódra.

De a recensens számára a könyv („Tiszteletpéldány”. *Baráth Ferenc és Molnár Ferenc találkozása a Budapesti Református Gimnáziumban*) nem is három, hanem négy személyiségről szól, így jelképesen jóformán átível a modern magyarországi értelmiség másfél, csaknem két évszázados történetén.

Balogh Mihályról van szó. A kunszentmiklósi patriótáról, a kiemelkedő szorgalmú könyvtárossról, az iker-monográfia kíváncsi szerzőjéről. Négyük egybefonódó sorsa – tán még személyiségük is, sikereik és bántott kivonulásaik, elvonulásaik is hasonlóak – regényíró tollára való. A modern magyarországi értelmiség „család-regénye”.

Elképzelem Balogh Miska tanár urat. Egy krimi, irodalmi detektívregény – egy Szerb Antal-regény is – kezdődhetne így:

szülővárosa gimnáziumának (kedves tartózkodási helyének) könyvtárában a Baráth-hagyatékot böngészve rábukkan egy kézzel írt, vélhetően kis példányszám-ban megjelent, de gondosan szerkesztett kötetkére, poétikai szöveggyűjteményre, amelyikről kétséget kizáróan kiderül, hogy a *Pál utcai fiúk*, a *Liliom*, a *Játék a kastélyban* és más világhírű művek szerzője a készítője (szerkesztője, leírója, nyomdá-sza, könyvkötésze egyszemélyben). 17 évesen. A Molnár-bibliográfia nem tartja számon a művet, holott tarthatná.

És elindul a nyomozás. A könyvtáros módszeresen minden írott szöveget felkutat és kezébe vesz, ami a tárgykörhöz tartozik. Ha tehát a „tethelyet”, a Lónyayt, a legendás fővárosi református gimnáziumot (megannyi más jeles tanár és diák meghatározó alma máterét) kell megidézni a keletkezés évében, 1993-ban, akkor töviről-hegyire fel kell tárnunk azt a világot, melynek rekvizitumai a szigeti tölgyfák, a ligetbéli cseléd lányok és hintáslegények, a beépülő grundok, a redakciók, a soknyelvűből, sokfelekezetiességűből (ideértve az asszimilációba feledkező pesti zsidóságot is) magyarrá váló, a századvégen a Monarchia második világvárosává fejlődő Budapestet, várostörténeti, gazdaságtörténeti, demográfiai, művelődéstörténeti olvasmányokra épülő fejezetként. Ha a budapesti